

Наташа Д. Катић¹

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за српску књижевност

О ЖАНРОВСКИМ И СТИЛСКИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА КЊИГЕ ЧУДЕСНИ ПОДВИЗИ АЗБУЧКА ПРВОГ У ТРИДЕСЕТ СЛОВА ДЕЈАНА АЛЕКСИЋА

Сажетак: Идеја овог рада је да прикаже на који начин дело *Чудесни подвизи Азбучка Првог у тридесет слова* Дејана Алексића комуницира са бајком и фантастичном причом, као књижевним жанровима који заузимају посебно место у књижевности за децу. Познавање и увођење и једног и другог жанра указују на ауторово познавање читалачког афинитета свог примарног реципијента, у овом случају детета. Поред елемената бајке и фантастичне приче, у овом делу Дејана Алексића могуће је уочити и неке наративне поступке који га повезују са другим делима и поетиком овог писца, а неки од тих поступака су интертекстуалност и интеракција коју оно остварује са својим читаоцем. Циљ рада је да скрене пажњу на жанровску и стилску сложеност овог дела, те на научноистраживачки потенцијал који оно у себи носи.

Кључне речи: бајка, фантастична прича, интертекстуалност, књижевност за децу

Од када је објавио своју прву збирку песама 1994. године, па све до данас, Дејан Алексић се показао и етаблирао као писац разноводног стваралаштва. Не постоји књижевни род на који се кроз своја дела није осврнуо и у ком се није опробао, а мало је и таквих књижевних жанрова. Дејан Алексић је у тридесет година дугом стваралаштву објавио збирке поезије, романе, драмске текстове, збирке прича. Иако се остварио и као аутор књижевности за одрасле, чини се, ипак, да је своје највише домете достигао у оном сегменту свог стваралачког рада који припада књижевности

¹ natasa_katic@yahoo.com

за децу. У прилог томе говоре и бројне награде којима је стваралаштво за децу Дејана Алексића овећано. Награда „Политикиног забавника”, као и „Змајевих дечјих игара” за изузетан допринос савременом изразу у књижевности за децу, затим награде „Плави чуперак” и „Мали принц” – само су неке од њих, а као најновија међу њима издваја се награда која је Дејану Алексићу додељена 2022. године – „Златни кључић” за његово целокупно стваралаштво за децу. С обзиром на то да је, дакле, у питању аутор који је препознат и признат како од стране читалаца (о томе да је Дејан Алексић радо читан писац за децу сведочи број издања његових књига) тако и од стране књижевне критике, природно је запитати се на чему почива привлачност његовог дела.

Одговор на ово питање свакако би премашио оквире нашег рада, али оно што је између осталог обележило поетику Дејана Алексића јесте лакоћа којом он брише границе између књижевних жанрова, бројне језичке и стилске игре којима његово дело обилује, блискост коју остварује са децом као са својим примарним реципијентима, као и чињеница да их он као своје примарне читаоце ни најмање не потцењује, већ управо рачуна на њихово читалачко, па и животно искуство и интелигенцију.

Читајући дела Дејана Алексића и боље се упознајући са његовим стваралаштвом, нашу пажњу посебно је привукла књига *Чудесни поговизи Азбучка Првој у тридесетј слова*. Ово његово дело први пут је објављено 2015. године у издању Службеног гласника, у едицији „Азбучни ред”. Централна тема дела је азбука, на шта упућује и сам наслов. Ова књига, као и уопште књиге за децу које тематизују слова, азбуку и описмењавање, како је у литератури примећено, деци ће врло вероватно представљати „први сусрет с неким метајезичким остварењем” (Петровић Дакић 2018: 226), али и прилику да се деца, односно „читаоци/слушаоци лагано упознају с различитим језичким могућностима” (Исто) књижевног текста.

За наш рад је жанровска раван ове књиге од нешто веће важности у односу на језичку. Управо због тога се у неколико претходних пасуса овог рада може уочити сасвим намерно избегавање жанровске класификације дела које је у средишту наше пажње. Наравно, оно би се, с обзиром на то да је радња у њему „изложена мање-више линеарно” (Исто: 227), могло назвати романом, али циљ нашег рада јесте да покаже на који начин ова књига комуницира са књижевим жанровима који заузимају важно место управо у књижевности за децу. Намера нам је, дакле, да покажемо и осветлимо начин на који ово дело Дејана Алексића комуницира са бајком и фанатастичном причом, али и то у каквој је спреси са поетиком самог аутора.

Чудесни подвизи Азбучка Првог у тридесет слова не почињу као бајка, међутим, ликови који се у овој књизи појављују, њихово именовање, па и функција коју у њој имају, упућују на то да се ово дело Дејана Алексића, ако већ није бајка, онда сасвим извесно на бајку као жанр ослања. Уколико бацимо само летимичан поглед на ликове и њихове међусобне односе, па и сам сиже и фабулу ове књиге, јасно ћемо уочити елементе народне бајке. Пажљивим читањем овог дела могуће је уочити многе елементе које је Владимир Проп издвојио и обрадио у својој студији *Морфологија бајке*.

Главни јунак, цар – који до последњег поглавља остаје неименован и тек на самом крају постаје Азбучко Први, има функцију јунака. Учитељу и учитељевом учитељу, који се појављује у виду мудрог старца, могле би се доделити функције помагача и дариваоца. У овом делу појављује се и лик противника, односно штеточине. Према Проповој *Морфологији бајке* делокруг противника „обухвата наношење штете” (Проп 2012: [93]). Слично као у народној бајци, и у *Чудесним подвизима Азбучка Првог у тридесет слова* противник, односно штеточина, „покушава да превари своју жртву како би је освојио или овладао њеном имовином” (Исто: 39). У овом делу штеточина се појављује три пута, и сва три пута успева да превари цара и да дође до његове имовине – до злата, слатка од купина и на крају до круне.

Да би победио противника, као и у народној бајци, и у овом делу јунак, односно цар, мора да стекне одређено средство које ће му у томе помоћи. Функцију тог магичног средства овде добијају слова. Вештина којом цар мора да овлада јесте писменост, те подвизи кроз које он пролази заправо представљају процес његовог описмењавања. У том процесу његов главни помагач је, као што смо већ истакли, учитељ. Овладавши словима, цар стиче потребно средство да победи свог противника, који на крају бива кажњен хапшењем, као што, уосталом, и у народној бајци штеточина/противник бива кажњен. Цар се на крају својих подвига, попут јунака из народне бајке, преображава у новог цара, те цар који је током читавог романа био неименован постаје Азбучко Први, а „ступање на царски престо” (Исто: 150) у овом случају је његово освајање још једног, новог царства – царства слова.

Већ смо нагласили да *Чудесни подвизи Азбучка Првог у тридесет слова* не почињу као бајка, односно не почињу карактеристичном временско-просторном одредбом. Дакле, ова прича се не дешава некада давно у далекој земљи, али и без те одредбе постоји низ елемената који се могу препознати као елементи бајке. Цар живи на дворцу, постоји и царица, он иде у лов, од једног до другог места креће се у кочијама, има своју ризницу с благом и ризничара

– све су то елементи које би реципијент ове приче (односно дете), могао да препозна као елементе бајки са којима је већ имао прилике да се упозна.

Као што смо навели на почетку, када пише за децу, Дејан Алексић у великој мери рачуна на читалачко искуство свог читаоца – био он дете или одрасла особа, а елементи бајке унети у дело које је предмет нашег рада указују управо на чињеницу да је аутор рачунао да је бајка као жанр његовом читаоцу већ позната. Оно што ову књигу чини посебно интересантном јесте то што уз све елементе бајке аутор уноси и развија детаље који су у вези са царевим животом које бајка као таква не обухвата, а које би дете као њен реципијент могло измаштати. Овај цар, за разлику од царева из, на пример, народних бајки, мора да иде у школу и учи слова, као и да ради домаће задатке, а једна од његових највећих драгоцености је бабино слатко од купина. Цар, односно Азбучко Први, више воли да се игра него да учи – „Доста је учења за данас, хоћу да се играм” (Алексић 2022: 20), он сматра „да уме и сам да се глуми и да му за то није потребна дворска луда” (Исто: [103]), а од чарапе уме да направи лутку. Навели смо већ да он иде у школу, има буквар, иде на екскурзију, има мали одмор, воли слаткише, може да добије неоправдани изостанак из школе, понекад лаже и није љубитељ прања ушију. Све су ово искуства која би цару и детету као читаоцу *Чудесних њодвија Азбучка Првог у шридесет слова* могла бити заједничка. Иако је у књизи између цара и детета смештена поредбена речца *као*, цар се дефинитивно може разумети и читати као лик детета.

Посебно је важно истаћи да су одређени делови царевог живота, поступања и схватање света врло блиски детету које се налази на самом почетку свог школовања, које се тек упознаје са словима и тек се учи читању и писању. Он прави грешке карактеристичне за дете које тек учи слова, па „филозофија” постаје „вилософија”, или се речима и њиховим значењем игра као што би то чинило и дете, те тако „висибада” у царевјој интерпретацији постаје баба која виси. То значи да би у искуству цара дете могло препознати сопствено искуство, чиме би се *Чудесни њодвији Азбучка Првог у шридесет слова* приближили фантастичној причи.

Трансформација цара у дете као главног јунака *Чудесних њодвија Азбучка Првог у шридесет слова* први је сигнал прожимања фантастичне приче и бајке, чије смо питање овим радом и отворили. Главни ликови неких од најпознатијих фантастичних прича и романа, као што су Керолова *Алиса у земљи чуда*, Беријев *Петар Пан* или *Пиши Дуја Чарайа* Астрид Линдгрен, јесу управо деца. Када описује причу о *Пиноквију* Карла Колодија, Ново Вуковић истиче да „без обзира на фантастични карактер Колодијеве приче, главни јунак има све

особине аутентичног дјетета, датог без идеализације, односно са манама и врлинама карактеристичним за један узраст” (Вуковић 1996: 196). Овај опис, као што смо у претходном дјелу рада и показали, може се применити и на главног јунака *Чудесних поодвија Азбучка Првој у тридесет слова*.

Објашњавајући прелазни пут од бајке до фантастичне приче у својој студији *Увод у књижевности за дјецу и омладину*, Ново Вуковић констатује да чудесност као основно својство бајке у фантастичној причи „доживљава промјену и потискивање од једног новог типа чудесности са дистанце, чудесности према којој се заузима негативан однос и неприхватање” (Исто: 194). Фантастичну причу од бајке, дакле, разликује то што елементи чудесног нису неодвојиви и саставни део фантастичног света, као што су део бајковитог, те да једна од потенцијалних реакција на чудесно у свету фантастичне приче може бити страх јунака који се пред чудесним нађе. Цар у књизи *Чудесни поодвија Азбучка Првој у тридесет слова* на ново и непознато, па и чудесно, реагује страхом или изненађењем. Одређени предмети који се у књизи појављују, чак и када немају магично својство (као што је то буквар), у цару изазвају страх – страх од непознатог. Сам цар приликом првог контакта са букваром свој страх експлицитно исказује на следећи начин: „Нећу! То ме плаши” (Алексић 2022: 17). Осим што је оваква реакција у складу са жанром фантастичне приче, морамо нагласити да је и овај страх од нечег новог и непознатог, као што је почетак школе, оно што би могло бити заједничко цару и детету као читаоцу ове књиге.

На сличан начин цар у овој књизи реагује и на оне појаве описане у њој које имају одређена магична својства. Увођење уши словождерке сјајан је показатељ да овај свет, иако има елементе света бајке, то заправо није. Цар не зна шта је уш словождерка, не зна како да је се реши, осећа страх да ће та необична биљка појести сва слова из свих књига на његовом двору и заједно са својим помагачима тражи начин да је се реши. На ветар Ветрословослав цар не реагује страхом, већ извесним одушевљењем, будући да би Ветрословослав решио његов проблем неписмености. Приликом првог сусрета са овим ветром „и цар и учитељ су гледали забезекнуто” (Исто: 10). Управо та забезекнутост јасан је показатељ да ни овај ветар, као ни уш словождерка, па ни буквар, нису били саставни део царевог света и окружења. У сусрету са сваким од ових предмета цар, дакле, реагује страхом или изненађењем, и управо су те његове реакције оно што ово дело приближава фантастичној причи.

Поигравајући се са жанровима популарним и важним у књижевности за децу, замагљујући границе између њих, аутор ове књиге ће својим најмлађим читаоцима отворити врата и увести их у свет не само језичких већ и

жанровских и поетских могућности књижевности. Ако узмемо у обзир да је ова књига намењена деци школског узраста, и то оној која се налазе тек на почетку свог образовања, а имајући у виду и њене жанровске особености које смо у овом раду истакли, можемо рећи да се *Чудесни њодвизи Азбучка Првој у њридесетѝ слова* могу читати и као спона између књижевности намењене предшколском и оне намењене школском узрасту.

У књизи *Увод у књижевност за дјецу и омладину* Ново Вуковић детињство „дели на три фазе: предшколску (1–7), школску (7–11), пубертетску (14–17)” (Вуковић 1996: 38). У наставку своје студије он на основу ових фаза објашњава и читалачке афинитете деце различитог узраста. Овај сегмент његове студије је изузетно важан за наше читање и разумевање књиге *Чудесни њодвизи Азбучка Првој у њридесетѝ слова*.

Као посебан сегмент предшколске фазе Ново Вуковић издваја предшколско доба, које обухвата узраст од треће до седме године. „У читалачком погледу тај узраст највише воли бајку” (Исто: 39), а омиљене су и „шаљиве и ритмичне дјечје пјесме” (Исто). У фази школског узраста радо се читају „прича о другим земљама, приче егзотичног садржаја и литература која се бави самим дјететом” (Исто). Као што смо у овом раду истакли, књига *Чудесни њодвизи Азбучка Првој у њридесетѝ слова* својим стилским и жанровским особеностима представља својеврсни мост између предшколске и школске фазе читалачких афинитета.

Жанровске карактеристике дела које је у средишту наше пажње, као и начин на који се оно приближава бајци и фантастичној причи, већ смо објаснили у претходном делу. Такође, показали смо на који начин цар постаје дете, те како *Чудесни њодвизи Азбучка Првој у њридесетѝ слова* постају својеврсна прича о детету и његовом искуству. Оно на шта ћемо се посебно осврнути, пре него што изведемо одређене закључке о овом делу, јесу језик дела и синкретизам који формирају текст и илустрације.

Стилске фигуре које у овој књизи преовлађују су алитерација и асонанца. Примећено је да су оне овде коришћене „не као производ набрајања, већ пре као циљ саме себи” (Петровић Дакић 2018: 233). Овим стилским фигурама убрзава се ритам приповедања (успоставља се, дакле, одређена ритмичност), те се на тај начин језик овог дела приближава песничком језику. У више наврата се у самој књизи појављују и различити стихови, односно кратке песме. То прекидање прозног приповедања римовањем речи, алитерацијама и асонанцама, или повремено појављивање песмица у дужини од неколико стихова, доприноси како промени ритма тако и одржавању пажње читаоца, односно детета. Као што смо претходно показали, ритмичне песме нису стране деци предшколског узраста и свакако представљају део њиховог читалачког искуства.

У *Чудесним поодвизима Азбучка Првог у тридесет слова* изузетно су бројне и игре речима. Повремено се јављају и неке измишљене речи, попут „жирамуна”, а то би било биће које је пола жирафа, а пола мајмун. Аутор се у овој књизи често поиграва и дословним и пренесеним значењем речи, односно фразе. Један од интересантнијих примера који илуструју ову појаву јесте ауторово поигравање са значењем израза *бији ван себе од нервозе*. Наиме, у једном тренутку ризничар говори цару да не може да му отвори врата јер је тренутно ван себе од нервозе, те пренесено значење једног израза овде постаје дословно. Једна од језичких игара којом се аутор служи јесте игра „с проширивањем реченица попут оних које постоје и на часовима у школи” (Исто: 237), што може бити познато, али и забавно детету пред којим се налази ова књига.

Такође, важна стилска фигура која се појављује и у овом Алексићевом делу јесте персонификација. Ако бисмо писали неки опширнији рад који би се бавио поетиком Дејана Алексића, једно поглавље бисмо сасвим извесно посветили персонификацији и свим њеним облицима у делима овог аутора. У *Чудесним поодвизима Азбучка Првог у тридесет слова* персонификација није изведена у оној мери у којој је то случај у неким другим његовим делима. У овој књизи слова немају вољу као предмети који се у улози ликова појављују у збирци прича *Мало-мало ња слон*, нити тикве могу да се унервозе као што то могу тикве из књиге *Цицела на крају свейа*. Ипак, иако у мањој мери, и у овом делу Дејана Алексића персонификација је заступљена. Ову стилску фигуру можемо уочити приликом описивања слова, па тако у *Чудесним поодвизима Азбучка Првог у тридесет слова* она добијају леђа и стомачиће. На пример, у књизи је објашњено да је слово „Ж” „као два слова К окренута једно другом леђима” (Алексић 2022: [46]), док слово „Б”, на пример, „има трбушчић” (Исто: 13). Наравно, овако персонификована слова могу бити добра асоцијација и помоћ млађим читаоцима приликом њиховог учења.

Посебно је интересантан начин на који се третира и описује слово „О”. Наиме, док није научио да пише ово слово, цар је на његовом месту цртао мале рупе. Када је свог учитеља питао да ли је, пошто већ зна да нацрта рупу, савладо и поменуто слово, учитељ му је објаснио да „слово О није исто што и рупа” (Исто: [59]). Овакво третирање слова „О” врло је слично као у причи „О увређеном слову О”, која се налази у збирци *Мало-мало ња слон*. Наиме, у њој је дечак Огњен сањао да је слово „О” нестало и престало да постоји када га је он назвао нулом. Оног момента када је названо нулом, оно је и постало нула, дакле – ништа. *Nomen est omen* део је поетике Дејана Алексића. У овом случају јасно је да када би рупа или нула добиле особине слова „О”, тако би се морале и именовати.

Именовање ликова у складу са њиховим особинама Алексићу није страно, а добар пример оваквог именовања, поред поменутог слова „О”, свакако су и ликови из романа *Цицела на крају свету* (Скитница, Пењач, Дечак који се Врти).

Посебно је занимљиво запазити да ко је читао приче из збирке *Мало-мало ђа слон* врло лако може повезати ове две приче о слову „О”. Исто тако, у чарапи коју цар навуче на руку и од ње направи дворску луду читалац може препознати једнооку чарапу са којом, на исти начин као и цар, разговор води и приповедач у причи „Шта чарапе разне раде док су празне” из већ поменуте збирке. На овом месту долазимо до још једне особености стваралаштва Дејана Алексића, а то је интертекстуалност. Обе наведене приче и сегменти из књиге *Узвишени ђодвизи* *Азбучка Првој у тридесет слова* могу се читати независно, и за њихово разумевање није потребно читалачко искуство које укључује оба дела Дејана Алексића, али ако се читају заједно, онда се у томе може препознати аутореференцијалност, те се може закључити да сва дела овог аутора припадају истом приповедном свету.

Поред интертекстуалности, односно аутореференцијалности, још једна важна карактеристика Алексићевог стваралаштва јесте и интеракција дела и приповедача са читаоцем. У *Чудесним ђодвизима* *Азбучка Првој у тридесет слова* она није изражена као у неким другим делима Дејана Алексића. У овој књизи читалац нема прилику да бира како ће се прича завршити као што има прилику у причи „Софијин наопачке дан (прича с два различита завршетка)” из збирке *Мало-мало ђа слон*, нити постоји домаћи задатак за читаоца да доврши причу као што је то случај у причи „Крава са погрешном шаром”, која се налази у поменутој збирци. У *Узвишеним ђодвизима* *Азбучка Првој у тридесет слова* директно обраћање приповедача читаоцу постоји, иако је оно суптилно и ретко, па слично као што на почетку романа *Цицела на крају свету* приповедач позива читаоца да нешто замисли или заборави, тако и у овој књизи читалац бива изазван да, на пример, покуша да изговори слово „З” док зева.

Интеракција са читаоцем се у овом делу највише остварује преко илустрација Луке Тилингера. У овим илустрацијама „приметна је јака надреална црта” (Петровић Дакић 2018: 230). У литератури је даље примећено да „то има своју добру и лошу страну: може подстаћи деју машту, но некој деци може представљати и проблем” (Исто), те их збунити својом необичношћу. Управо то буђење маште, али и збуњеност, може бити повод да дете постави питања, тражи објашњење и запита се над оним што чита, а може се окушати и у самом писању слова, будући да и ова књига, попут правог буквара, уз свако поглавље, односно слово, има илустрован и правилан начин на који се пише свако од тридесет слова азбуке. То упутство се даље преноси и на свако поглавље у

целости, те су потези писања слова „илустровани кроз њему посвећено поглавље” (Исто: 231). Свако поглавље прати и илустрација различитих појава и предмета који почињу на дато слово.

Илустрација и текст књиге *Чудесни подвизи Азбучка Првог у тридесет слова* у својој хармонији остварују и синкретичност. У самом тексту је објашњено да су ову књигу о подвизима цара Азбучка илустровали „у складу са својим временом, многи маштовити сликари” (Алексић 2022: [155]). Будући да су на тај начин илустрације објашњене као њен саставни и неодвојиви део, онда о њој можемо говорити као о једном мултимедијалном делу.

Свака права и добра књижевност „не пружа сажвакано и сварено искуство него уводи у лавиринт, тражи интелектуално и емоционално учешће и одређени ризик, и, у крајњој својој инстанци, говори о величини и сложености света у коме човеку ваља опстати” (Љуштановић 2004: 38), а то нарочито важи за књижевност за децу. Читајући *Чудесне подвиге Азбучка Првог у тридесет слова*, али и друга дела Дејана Алексића, можемо увидети да се пред нама налази писац постмодерне, промишљене поетике, који добро познаје свог читаоца, био он дете или одрасла особа, и који пред њега као захтев ставља то интелектуално учешће, а из једног таквог учешћа је, на крају крајева, настао и овај рад. О сложености дела и поетике Дејана Алексића већ се писало, и тек ће се то чинити, а надамо се да је нека питања на која ће се у будућности одговорити покренуо и овај наш рад.

ИЗВОРИ

Алексић 2022: Д. Алексић, *Узвишени подвизи Азбучка Првог у тридесет слова*, Београд: Службени гласник.

ЛИТЕРАТУРА

- Вуковић 1996: Н. Вуковић, *Увод у књижевност за децу и омладину*, Подгорица: Универс.
 Љуштановић 2004: Ј. Љуштановић, *Црвенкаја трицка вука: сјудије и есеји о књижевности за децу*, Нови Сад: Дневник, Змајеве дечје игре.
 Петровић Дакић 2018: А. Петровић Дакић, Азбучко, Богдан, Веселко, Горан и дружина – прозни приступ писму, у: В. Јовановић, Б. Илић (ур.), *Књижевност за децу у науци и настави*, Зборник радова са научног скупа Јагодина, 21–22. април 2017, књ. 21, Јагодина: Факултет педагошких наука Крагујевац, 225–241.
 Проп 2012: В. Проп, *Морфологија дајке*, прев. П. Вујичић и др., Београд: Библиотека XX век.

Nataša D. Katić

ON THE GENRE AND STYLISTIC CHARACTERISTICS OF THE BOOK *ČUDESNI
PODVIZI AZBUČKA PRVOG U TRIDESET SLOVA* BY DEJAN ALEKSIĆ

Summary

The aim of this paper is to demonstrate how the work *Čudesni podvizi Azbučka Prvog u trideset slova* [*The Fantastic Accomplishments of Azbučko I in Thirty Letters*] by Dejan Aleksić engages with the fairy tale and the fantastic story as literary genres that hold a special place in children's literature. The author's knowledge and incorporation of both genres point to his awareness of the reading preferences of his primary audience, in this case, children. In addition to the elements of the fairy tale and the fantastic story, it is also possible to observe certain narrative techniques in Aleksić's book that connect this work to his other writings and his overall poetics. Some of these techniques include intertextuality and the interaction the text establishes with its readers. The objective of this paper is to highlight the genre and stylistic complexity of this work, as well as its potential for scholarly exploration.

Keywords: fairy tale, fantastic story, intertextuality, children's literature